

*Андрійчук В.Г., д. е. н., проф., зав. кафедри світової економіки та міжнародної економічної інтеграції УДУФМТ, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії наук Вищої школи України.
Іванов Є.І., аспірант УДУФМТ*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЗА НАЯВНИХ УМОВ НЕСТАБІЛЬНОГО ПОСТКРИЗОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті досліджено сучасні тенденції на глобальних ринках продукції, що посідає чільні місця в зовнішньоторговельному обороті України. Проаналізовано причини поступової втрати Україною своїх позицій як експортера сталі та транзитера природного газу. Наголошено на центральній ролі інноваційно-модернізаційного розвитку та відтворювальної моделі міжнародної взаємодії для подальшого розвитку економіки України.

Ключові слова: *глобальні ринки продукції, експортер, транзитер, інноваційно-модернізаційний розвиток, відтворювальна модель.*

*Андрійчук В.Г., д. э. н., проф., зав. кафедры мировой экономики и международной экономической интеграции УДУФМТ, Заслуженный деятель науки и техники Украины, академик Академии наук Высшей школы Украины.
Иванов Е.И., аспирант УДУФМТ*

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В СУЩЕСТВУЮЩИХ УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОГО ПОСТКРИЗИСНОГО ВОССТАНОВЛЕНИЯ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА

В статье исследованы современные тенденции на глобальных рынках продукции, что занимает существенное место во внешнеторговом обороте Украины. Проанализированы причины постепенной утраты Украиной своих позиций как экспортера стали и транзитера природного газа. Сделано акцент на центральной роли инновационно-модернизационном развитии и воспроизводственной модели международного взаимодействия для дальнейшего развития экономики Украины.

Ключевые слова: *глобальные рынки продукции, экспортер, транзитер, инновационно-модернизационное развитие, воспроизводственная модель.*

*Andriichuk V.G., D.Ec.Sc., prof., head of chair of world economy and international economic integration of USUFIT, Honoured master of sciences and engineering of Ukraine, member of the Academy of Science of Higher school of Ukraine.
Ivanov, E. I., postgraduate student of USUFIT*

DEVELOPMENT PROSPECTS OF ECONOMY OF UKRAINE ON CONDITIONS OF UNSTABLE POST-CRISIS RESTORATION OF WORLD ECONOMY

Current trends in global markets that occupy a prominent place in the foreign trade of Ukraine are investigated. The reasons of the gradual loss by Ukraine its position as an steel exporter and natural gas transit are analyzed. The central role of innovative development and reproductive patterns of international cooperation for Ukrainian further economic growth is emphasized.

Key words: *global markets, exporter, transit, innovative development, international cooperation.*

Глобалізація світогосподарських процесів є одним із найважливіших чинників розвитку сучасних міжнародних економічних відносин. А під хвилеподібним впливом фінансово-економічних криз відбувається трансформація світової економіки, визначальними ознаками якої стає глобальний перерозподіл власності, зміни в характері міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація науково-технічного прогресу, вихід на міжнародну арену нових суб'єктів господарювання, прорив у інформаційно-комунікаційній сфері, інтернаціоналізація фінансів та відповідне формування фінансовики. Трансформаційні зрушення спричиняють невизначеність та ризики фактично на кожному з рівнів економічної системи.

За нинішніх умов повільного посткризового відновлення світової економіки зазначені особливості функціонування світогосподарського механізму поставили нові виклики перед національними економіками щодо пошуку оптимальної моделі їхнього подальшого розвитку.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що ці виклики є нагальними для України і полягають передусім у звуженні можливостей для подальшого втілення обраної нею моделі з превалюванням експортно-орієнтованого сировинно-напівфабрикатного штибу екстенсивного розвитку і ще більше загострюють питання переходу до моделі на засадах широкомасштабної модернізації вітчизняної економіки та залучення її до процесів техноглобалізму.

Вирішення окресленої проблеми на сьогодні є одним із пріоритетних напрямів зовнішньоекономічної політики України, про що свідчить щорічне послання Президента до Верховної Ради України, в якому зокрема зазначено, що «спад промислового виробництва 2012 р. закладає передумови адаптаційної перебудови економіки України для функціонування в умовах значного послаблення впливу експортного чинника. Змістом такої перебудови має стати зменшення питомої ваги традиційних експортних секторів промисловості, переорієнтація ресурсів на забезпечення потреб внутрішнього ринку та освоєння нових зовнішніх ринків продукції з вищим рівнем доданої вартості» [1, 51].

Дослідженню сучасних глобальних тенденцій та залученню в них України присвячено роботи як провідних науково-дослідних інститутів [2], так і провідних вітчизняних учених-економістів, зокрема О. Амоші [3], В. Гейця [4], В. Семиноженка [5], А. Гальчинського [6], І. Бураковського [7], А. Філіпенка [8], Д. Лук'яненка [9], Я. Жаліла [2, 77-88] та ін. В даних дослідженнях розглядаються теоретичні аспекти розвитку світового господарства на сучасному етапі та відображаються основні принципи ефективного залучення в нього України.

Мета статті – проаналізувати вплив новітніх глобальних тенденцій світового господарства на економіку України крізь призму змін на ринках товарів і послуг, які є предметом її міжнародної спеціалізації, та запропонувати механізми подолання виниклих у зв'язку з цим викликів для вітчизняної економіки. На наш погляд, ще залишилися невирішені питання щодо шляхів, форм і методів участі України в міжнародному співробітництві та узгодженні українських нормативів зі світовими стандартами.

Невизначеність світової економічної системи полягає насамперед у тому, чи вийде світ на нову траєкторію, яка дозволить досягти динамічної рівноваги, чи слід надалі очікувати низки геополітичних, економічних, соціальних, демографічних і кліматичних дисбалансів, які у гранично-загострених випадках призводитимуть до конфліктів і розколів. Принаймні показники економічного розвитку провідних країн світу за 2008-2012 рр. засвідчують про те, що застосовувані підходи в подоланні посткризових наслідків не забезпечують істотного результату (*табл. 1*).

**Динаміка світового ВВП та ВВП провідних економічних гравців світу
в період 2008 – I квартал 2013 рр.**

<i>Країни/груп и країн</i>	<i>Темпи приросту ВВП, у % до попереднього року</i>					
	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>I квартал 2013¹</i>
Світ	1,3	-2,2	4,3	2,7	2,3	-
ЄС	0,3	-4,3	2,2	1,5	-0,3	-0,7
ОЕСР	0	-3,9	3,2	1,5	1,2	0,4
США	-0,3	-3,5	3,0	1,7	2,2	1,8
Китай	9,6	9,2	10,4	9,3	7,8	7,7
Японія	-1,0	-5,5	4,4	-0,7	1,9	3,5

Примітка: Дані для I кварталу 2013 р. розраховані відносно до аналогічного періоду попереднього року.

Джерела: 10; 11.

У світі спостерігається уповільнення темпів посткризового відновлення економіки. Приміром, світовий ВВП 2012 р. зріс усього на 2,3% до попереднього року, хоча 2011 р. цей показник становив 2,7%, а 2010 р. – 4,3%. Найбільше на цих негативних тенденціях позначається сповільнення темпів приросту ВВП Китаю до 7,8%, країн ОЕСР – до 1,2% та рецесія в країнах ЄС, що спричинило спад ВВП на 0,3% 2012 р.

Найближчим часом зазначена ситуація навряд чи зазнає принципових змін, оскільки в ЄС знову прогнозується падіння валового продукту на 0,3% 2013 р., при цьому в I кварталі 2013 р. там зафіксовано падіння ВВП на 0,2%. Це найбільш затяжна рецесія з моменту введення в обіг єдиної валюти, вона навіть перевищила період тривалості під час світової фінансово-економічної кризи 2008 – 2009 рр. Слід додати, що рівень безробіття в регіоні нині перебуває на історичному піку і становить 12,1%. Щодо Китаю, то експерти прогнозують продовження уповільнення темпів зростання ВВП до 7,6% за підсумками 2013 р. [12].

Не кращим є становище в Україні. За даними Державної служби статистики, за I квартал 2013 р., порівняно з аналогічним періодом попереднього року, обсяг промислового виробництва скоротився на 5%, обсяг будівельних робіт – на 16,8%, ВВП зменшився на 1,3% [13]. Не випадково, за прогнозом Європейського банку реконструкції та розвитку, в Україні 2013 р. очікується падіння ВВП на 0,5%.

Хоча конкретні причини такого сповільнення для кожної країни різні, проте всіх їх об'єднує зменшення світового попиту на продукцію власного виробництва, скорочення притоку іноземних інвестицій та складна ситуація на ринках робочої сили. У випадку України серед причин варто також виокремити надмірну чутливість до уповільнення економіки ЄС та Росії.

Наявні проблеми виникли внаслідок того, що практично миттєва трансмісія шоків у глобальній економіці в період світової фінансово-економічної кризи змусила держави «закривати» свої економічні системи від негативного впливу спекулятивного капіталу та спрямовувати зусилля на розвиток реального сектора економіки. Відтак загострилися геополітичні конфлікти і сепаратизм, в економічному просторі розвивається негативний протекціонізм, а у фінансовій сфері виникають валютні війни.

Стає очевидним, що заклики до вироблення колективних економіко-інституційних підходів мають в основному риси інерції. Об'єктивне сприйняття надмірної відкритості як фактора ризику нині переважає. Як наслідок, у світовому просторі розвивається парадигма переваги національних і регіональних інтересів, а прийняття рішень переміщується з глобального на національний рівень, на якому все частіше встановлюються бар'єри для впливу екзогенних факторів.

Явище «розсіченої планети» стає чільним фактором, який визначатиме складність, багатовимірність і суперечливість процесів у світовому суспільному просторі. Відтак, суб'єкти світової економіки на нинішньому етапі функціонування намагаються максимально захистити себе

від впливу зовнішнього середовища й опрацювати довгострокову стратегію, орієнтовану на адаптацію до глобальних викликів.

Отже, світ вступає в епоху найглибших трансформацій глобального, регіонального, національного рівнів, які відбуватимуться одночасно, формуючи складну систему взаємопов'язаних процесів і явищ. Посткризове відновлення світової економіки узгоджується зі зміною полюсів впливу та вибудовуванням нових векторів відносин, що здійснюватимуться в результаті глибоких інституційних деформацій та потребуватимуть нового стратегічного сприйняття світової економіки та міжнародних економічних відносин.

Виходячи з об'єктивної оцінки стану справ, Україну поки що навряд можна визнати готовою до залучення у світовий економічний простір на цих нових засадах. Збереження надзвичайно високого рівня відкритості її економіки (табл. 2), який до того ж проявляє поступову тенденцію до збільшення (за підсумками 2012 р. частка експорту в структурі ВВП перевищила 50%, імпорту – 56,4%), а також вкрай неефективний сировинно-спрямований характер цієї відкритості, дедалі більше посилюючи і без того критичний зв'язок між найменшими змінами світової кон'юнктури та економічним розвитком України.

Таблиця 2

Рівень відкритості економіки України за показниками зовнішньої торгівлі

<i>Показники</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
ВВП, млрд дол. США	180	117,4	138,1	161,6	161,9
Обсяг експорту, млрд дол. США	78,8	49,9	63,8	82,2	82,3
у % до ВВП (експортна квота)	43,8	42,5	46,2	50,9	50,8
Обсяг імпорту, млрд дол. США	92,3	50,6	66,8	87,3	91,4
у % до ВВП (імпортна квота)	51,3	43,1	48,4	54	56,4

Джерело: 13; 14

Відсутність у вітчизняній економічній моделі належних стимулів до інноваційного розвитку чи хоча б до адекватних змін у відповідь на зовнішні виклики позбавляє Україну решток конкурентних переваг, механізми забезпечення яких і без того в умовах глобалізації світової економіки ускладнюються у зв'язку з постійно зростаючим конкурентним пресингом на світових ринках. Пасивно-анемічні дії у системних процесах розвитку світової економіки об'єктивно визначають упосліджено-периферійні місце і роль України, звужуючи можливості брати участь у стратегічних високоефективних видах міжнародної економічної співпраці на засадах інноваційно-високотехнологічного конкурентоздатного потенціалу.

Безумовним підтвердженням цього є орієнтація вітчизняної промисловості на виробництво, зовнішню торгівлю й інвестування у випуск продукції III і IV технологічних укладів, що вичерпали себе в розвинутих країнах ще в середині 1970-х рр. (табл. 3).

Відповідно до III (57,9%) і IV (38,2%) технологічного укладів, в Україні виробляється понад 96% промислової продукції. Частка продукції вищих технологічних укладів у вітчизняному промисловому виробництві становить 3,8% – для V і 0,1% – для VI.

Таблиця 3

Структура промисловості України за технологічними укладами

<i>Показники</i>	<i>У % до загального обсягу відповідно до технологічного укладу</i>			
	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>
Виробництво	57,9	38,2	3,8	0,1
Експорт	66,1	29,3	4,5	0,1
Імпорт	27,6	59,1	13,1	0,2
Інвестиції	75,0	20,0	4,5	0,5
Капітальні вкладення на технічне переоснащення та модернізацію	83,0	10,0	6,1	0,9

Витрати на інновації	30,0	61,0	8,6	0,4
----------------------	------	------	-----	-----

Джерела: 13; 15, 7.

У структурі експорту та імпорту продукція III і IV технологічного укладів теж є переважаючою – відповідно 95,4 і 86,7% – з тією різницею, що експортується Україною переважно продукція III (66,1%) укладу (чорна металургія, електроенергетика, залізничний транспорт, неорганічна хімія тощо), а в імпорті переважає продукція IV (59,1%) укладу (органічна хімія, кольорова металургія, автомобілебудування, атомна енергетика).

У структурі імпорту продукція V укладу становить 13,1%. Така частка в імпорті пояснюється, передусім, потребами населення у відповідній продукції – електронному обладнанні, обчислювальній техніці, телекомунікаціях, інформаційних послугах тощо, виробництво якої в Україні фактично нівельовано.

Показовим є також факт, що в той час, як витрати на інновації спрямовуються переважно щодо продукції IV укладу (61%), інвестиції та капітальні вклади на технічне переоснащення та модернізацію продовжують переважати для III укладу – 75% і 83% відповідно. Очевидно, що ці факти свідчать про абсолютну неспроможність та неефективність діючої політики для реалізації інноваційно-модернізаційного розвитку в Україні.

У вітчизняній економіці й досі відсутні реальні стимули до такого розвитку, тому більшість потуг щодо модернізації виробництва насправді не досягає практичного впровадження, в результаті чого консервується поточна технологічна відсталість національного промислового комплексу та відбувається зростання структурних диспропорцій. За період незалежності вони навіть сприяли зростанню структурних диспропорцій у національній економіці. Про негативну деградаційну тенденцію в промисловому виробництві досить переконливо засвідчують зіставлення частки галузей промисловості в загальному обсязі випуску продукції в 1991 та 2012 рр. Приміром, якщо 1991 р. частка паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) становила 11%, а металургії – 13% в загальному обсязі випуску продукції, то 2012 р. вона зросла майже втричі – відповідно до 32% та 22%. І натомість упали: машинобудування – з 33% (1991 р.) до 12% (2012 р.), частка легкої промисловості – з 11% (1991 р.) до 0,7% (2012 р.), тобто майже в 16 разів [16, 5].

В основі наведених вище даних лежить продовження орієнтації так званих старопромислових регіонів України на зовнішні ринки збуту своєї основної продукції – металу та сталі. Нині чотири з п'яти тонн металу, що виробляється в Україні, йде на експорт. Однак через затяжну рецесію в Євросоюзі Україна втрачає свій магістральний ринок збуту металу і змушена переорієнтовуватися на країни Близького Сходу, Північної Африки та Індію. Позбавляючись при цьому переваг вигідного географічного розташування.

Втрачаються й інші конкурентні переваги: передусім доступ до дешевих залізної руди та коксівного вугілля і звісно – до дешевого природного газу. Але окрім того, ринки, на які переорієнтовується Україна, не є сталими. Адже в арабських країнах у найближчі 5 років передбачається побудова металургійних потужностей на 50 млн тонн продукції на рік. Тільки зростання арабського металургійного потенціалу здатне позбавити Україну намірів щодо істотного нарощування вітчизняного металургійного виробництва для експортування на зовнішні ринки. При реалізації індійських п'ятирічних планів щодо зведення потужностей на 100 млн тонн річного випуску сталі [17], експортне поле діяльності вітчизняних підприємств цілком може звужитися до російського ринку та епізодичного проникнення у Західні країни з партіями переважно сировинної продукції.

Хоча і у відносинах з Росією (де в I кварталі 2013 р. виробництво сталі скоротилося на 4,8%) не виключено всякого роду ускладнення в зовнішній торгівлі цією продукцією [18]. Адже Росія, очевидно, схилитиметься до обмеження імпорту сталі, щоб забезпечити попит для власного виробництва на внутрішньому ринку (застосовані нею антидемпінгові заходи щодо українських насосно-компресорних металевих труб 2011 р. є тому яскравим підтвердженням). Із подальшим зростанням ролі Китаю як основного світового виробника й експортера сталі Україна втрачатиме

будь-які перспективи залишитися впливовим гравцем на світовому ринку сталі, з виробництва якої спеціалізується (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка виробництва й експорту сталі серед найбільших світових виробників

<i>Країни</i>	<i>Показники</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>Темп приросту до 2009 року, %</i>
Китай	Обсяг виробництва, млн т	573,5	626,6	695,5	716,5	24,9
	Обсяг експорту, млрд дол. США	23,7	39,5	55,4	-	133,7
Японія	Обсяг виробництва, млн т	87,5	109,6	107,5	107,2	22,5
	Обсяг експорту, млрд дол. США	31,1	41,9	46,6	-	49,8
США	Обсяг виробництва, млн т	58,2	80,5	86,2	88,6	52,2
	Обсяг експорту, млрд дол. США	13,2	17,2	20,3	-	53,8
Індія	Обсяг виробництва, млн т	63,5	68,3	73,5	76,7	20,8
	Обсяг експорту, млрд дол. США	6,5	10,6	10,5	-	61,5
Південна Корея	Обсяг виробництва, млн т	48,6	58,3	68,5	69,3	42,6
	Обсяг експорту, млрд дол. США	17,5	24,4	31,8	-	81,7
Росія	Обсяг виробництва, млн т	60,0	66,9	68,8	70,6	17,6
	Обсяг експорту, млрд дол. США	16,5	19,1	21,8	-	32,1
Україна	Обсяг виробництва, млн т	29,8	33,4	35,3	32,9	10,4
	Обсяг експорту, млрд дол. США	11,5	15,8	20,4	18,9	64,3
Вироблено всього у світі, млн т		1235,8	1431,7	1518,3	1541,0	24,7

Джерела: 14; 19; 20.

Про масштаби зазначених процесів, виходячи з даних *табл. 4*, свідчить те, що за останні роки експорт сталі з Китаю зріс більш ніж у 2,3 рази, а темпи зростання обсягів його виробництва перевищили загальносвітові. Динамічно розвиваються й такі світові конкуренти для України на цьому ринку, як Південна Корея, Індія та США. В той час як обсяг виробництва сталі в Україні в 2009 р. збільшився лише на 10,4%, а 2012 р. зафіксоване падіння у відношенні до попереднього року на 6,8%.

Враховуючи той факт, що внаслідок зменшення попиту на сталь у найбільш кризові роки наявні надлишкові потужності з виробництва сталі в світі становлять 500 млн т [17], без радикальних змін структури виробництва Україна продовжуватиме свій рух у напрямку, названому «некроіндустріалізм» (мертвим індустріалізмом) [21, 3], характерними рисами якого в Україні є не лише спад виробництва, але й збитковість більшості промислових підприємств та критичний рівень зношеності й застарілості основних фондів (*табл. 5*).

Загалом в Україні ступінь зношеності основних фондів становить 74,9% з піковими значеннями в галузі транспорту та зв'язку (94,4%) і легкої промисловості (89,6%). Це безумовно накладається на умови праці робітників, адже вони часто змушені працювати з обладнанням та на виробничих об'єктах, які зазнають додаткових втрат, завдаючи водночас шкоди їхньому здоров'ю та життю.

Таблиця 5

Ступінь зношеності основних фондів в Україні за галузями виробництва

<i>Галузі виробництва</i>	<i>Ступінь зношеності основних фондів, %</i>
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	40,8
Промисловість:	63,0
- добувна	47,8

- переробна	66,8
- легка	89,6
- виробництво і розподілення електроенергії, газу й води	60,7
- паливно-енергетичний комплекс	60,2
Будівництво	50,1
Діяльність транспорту та зв'язку	94,4
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг тощо	44,2
Державне управління	46,6
Освіта	62,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	50,8
Усього по галузях	74,9

Джерела: 14; 22, 61.

Альтернативи такій роботі для робітників старопромислових регіонів часто просто не існує, адже радянський спосіб організації виробництва там зумовлює сильну залежність добробуту громадян від функціонування містоутворюючого підприємства. Слід додати, що ця залежність є настільки ж критичною, як і самого підприємства від зовнішньої кон'юнктури, оскільки закриття промислових гігантів призводитиме також до ще більшого посилення демографічної та соціальної кризи; при тому, що вже нині енерговитрати на тонну сталі в Україні у 2,2 рази вищі, ніж у Росії, у 5 – ніж у Польщі, і у 9 разів вищі, ніж у Туреччині.

Наслідками цього замкнутого кола для старопромислових регіонів України є найнижчий рейтинг конкурентоспроможності серед інших регіонів; масове безробіття (8,5% у Донецькій області при з 8,1% по Україні), порівняно низький рівень оплати праці (впродовж 2012 р. середня зарплата в Луганській і Донецькій областях зросла на 11,7% та 12,2% при з 14,4-відсотковим зростанням по Україні). Загалом частка заробітної плати у собівартості вітчизняної продукції становить за різними джерелами в середньому 8-11%, в той час як в європейській продукції – 40-50%). Крім того, наявний високий рівень забруднення навколишнього середовища (викид шкідливих речовин в атмосферне повітря виробничими потужностями в луганській та донецькій областях становить 45,1% всіх відповідних викидів по Україні), що зумовлює поширеність професійних захворювань і алкоголізму, зниження тривалості життя (середня тривалість життя на Донеччині становить 67,9 років, тоді як по Україні – 71 рік) і високу смертність.

Чи не найвдалішим виходом із ситуації, що склалася, повинен би стати розвиток внутрішнього ринку сталі, передусім шляхом використання вітчизняного металургійного комплексу для процесу тотальної модернізації національних виробничих потужностей та інфраструктури.

Така модернізація, за оцінками експертів [17], потребуватиме близько 300 мільйонів тонн прокату, що надавало б можливості вітчизняній металургії працювати в найближчі десятиліття, виходячи з потреб інноваційно-технологічного та галузевого структурування і зосередження виробничої діяльності відповідно до визначених пріоритетів розвитку. Врешті-решт забезпечення потреб внутрішнього ринку за рахунок раціонального і ефективного використання вітчизняного виробничо-ресурсного потенціалу повинно стати засадничим орієнтиром виправлення допущених структурних деформацій економіки.

Власне такий підхід зумовлений стратегічним визначенням розвитку вітчизняної економіки. Адже в нещодавно опублікованому щорічному посланні Президента «Про внутрішнє і зовнішнє становище України» чітко означено: «досвід 2012 р. свідчить, що за несприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури на традиційну українську експортну продукцію внутрішній ринок залишається єдиним безальтернативним чинником зростання вітчизняної економіки в найближчому майбутньому» [1, 55].

Таким чином, динамізм змін сучасних світових процесів ставить перед національними економіками завдання невідкладного формування умов розбудови конкурентних переваг та їхнього перспективного розвитку, основою якого є генерація внутрішніх «рушіїв»

конкурентоспроможності, оскільки екстенсивний розвиток зовнішньоторговельної діяльності, який донедавна створював ілюзію відродження старопромислових регіонів України та її економіки загалом, вже повністю вичерпав себе. Основною ж причиною такого стану є, безперечно, зношеність і технологічна застарілість основних фондів, хоча каталізатором цього процесу стала зміна у розстановці гравців на світових ринках продукції, яка є предметом міжнародної спеціалізації України.

Унаслідок своєї технологічної відсталості вітчизняна економіка потребує зміни смислової логіки економічного розвитку, яка проявляється в переході національних економік від торговельної до відтворювальної моделі міжнародної взаємодії.

Якщо для торговельної моделі (що застосовується і в Україні) характерними рисами державного регулювання є стимулювання діяльності експортерів і захист галузей власної економіки, то в межах відтворювальної моделі йдеться не стільки про експорт окремих товарів і послуг, як про рівень та умови конвергенції національного відтворювального комплексу у світове господарство.

Слід особливо акцентувати увагу, що відтворювальна модель передбачає перехід національної економіки на нову модель зовнішньоекономічних зв'язків, характерними складовими якої стають виробничі, інвестиційні й інноваційні компоненти. Це зумовлює активізацію всіх елементів зовнішньоекономічної діяльності (рух товарів, капіталу, робочої сили, кредитно-фінансові, валютні відносини тощо), та оперування не просто на зовнішньому ринку, а в комплексному гео економічному просторі, входження у світові відтворювальні цикли.

В умовах нинішньої недосконалості ринкової системи в Україні самі лише конкурентні механізми регулювання економічної діяльності виявились неспроможними забезпечити необхідні прогресивні зміни у структурі економіки країни та поліпшити її становище в міжнародному поділі праці. Відтак, постала нагальна необхідність запровадження нової парадигми суверенної економічної політики, орієнтованої не на макроекономічну стабілізацію, а на побудову в Україні реструктуризованої динамічної конкурентоспроможної інноваційно-орієнтованої економіки.

Це вкотре засвідчує безальтернативність вибору інноваційно-модернізаційної моделі розвитку вітчизняної економіки. В сучасних умовах внесок науки, інновацій і нових технологій є вирішальним чинником соціально-економічного розвитку. Провідними динамізаторами є рушійні сили, які зумовлені критичністю взаємопов'язаної дії глобальних науково-технологічних, інтелектуально-інформаційних, економічних, соціокультурних та політичних факторів, що забезпечують безперервність процесу оновлення технологічних укладів світової економіки. Процес взаємодії цих факторів базується на тому, що становлення нового технологічного укладу супроводжується відповідними зрушеннями в енергоспоживанні, принципах виробництва тощо. Це в свою чергу зумовлює поглиблення індивідуалізації попиту, переходу до нових типів суспільного споживання, до зміни цінностей, споживчих уподобань, і, власне, «якості життя» людей.

Більше того, значення внеску технологій у глобальний розподіл сил на сучасному етапі стає настільки великим, що в світовій спільноті на порядку денному постало питання виокремлення геотехнології як рушійного чинника розвитку світового господарства. Геотехнологія, на переконання науковців [23, 23], дозволяє усвідомити ті потужні інноваційні процеси, які призводитимуть до змін у гео економічних перевагах, шляхом стрімкої комерціалізації інновацій, свідками чого ми вже стаємо.

При цьому важливо зазначити, що розвиваючись неймовірно швидкими темпами, геотехнологія розширює уявлення про динаміку світового розвитку у двох напрямках. По-перше, технологія ставиться вже в одну шеренгу з економічною могутністю, військовими альянсами, дипломатією та державним регулюванням. По-друге, в той час як геополітика ігнорує недержавних гравців, а гео економіка розглядає їх як маргіналів, то геотехнологія визнає той факт, що гравці, які контролюють і використовують нові технології (навіть за наявності обмежених капіталів і людських ресурсів) – здатні накопичити величезний вплив і спричинити виклик національним державам.

Тому не дарма в доповіді «Глобальні тенденції 2030» [24, 104] серед чинників, що справлятимуть найбільший вплив на могутність країни на міжнародній арені, визначено саме технологічний розвиток, рівень ВВП на душу населення і наявність ядерної зброї (з якою ми так бездарно розпрощалися при ейфоричному сприйнятті незалежності країни вже в перші роки після розпаду СРСР). При цьому міжнародній торгівлі та наявності енергоносіїв за рівнем впливу відводиться ар'єргардні позиції.

Отже, за сучасних обставин перед Україною знову актуалізується питання розгляду інноваційного розвитку не лише крізь призму модернізації національної економіки, але й залучення до процесів техноглобалізму. Тобто вже нині Україна потребує формування стратегії науково-технологічного розвитку її зовнішніх промислово-економічних зв'язків та системи перспективних базових технологій країни. При цьому, потрібно усвідомити, що перспективні напрями науково-технологічного розвитку не можна розробляти, базуючись на старих уявленнях про його тенденції та закономірності без урахування загальносвітових тенденцій і процесів глобалізації.

Варто зазначити, що відрив реального сектора національної економіки від інноваційно-модернізаційних процесів значною мірою призвів до деградації вітчизняної науки, переважна частка якої зосереджена в Національній академії наук (НАН) України. Відсутність стимулів до застосування нових наукових розробок на виробництві в результаті тотальної його монополізації вже призвела до відмирання науково-дослідних напрямів та установ НАН України. Держава не виконує свого обов'язку щодо використання потенціалу науковців, а отже – не сприяє втіленню наукових розробок на практиці. В держбюджеті України на 2013 р. на науку виділено суму в 4 млрд грн, яка становить 0,3% ВВП замість передбаченого статтею 34 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» рівня 1,7% ВВП [25, 10]. Отже, відповідно до положень зазначеного закону, наука в Україні поточного року профінансована всього лише на 17,6% від узаконеного гарантованого обсягу.

Як наслідок, характерним для вітчизняного наукового сектора залишається дисбаланс у розвитку різних складових: освіченість, наявність кваліфікованих кадрів, ринку праці, патентної активності населення. Освітня й наукова інфраструктура за інерцією поки що залишається на дієвому рівні, хоча в інституційній та організаційній складових (у т. ч. в залученості компаній до інноваційних процесів, конкурентності на внутрішньому ринку, регуляторному середовищі) спостерігається низький вплив науки.

Слід також зауважити, що оскільки науково-дослідні й експериментальні установи не оснащені необхідним новітнім обладнанням і приладами, Україна не в змозі за нинішніх умов проводити фундаментальні дослідження й НДДКР на світовому рівні. Відтак, актуальними як ніколи для нашої країни стають усі форми науково-технічної та технологічної кооперації з іншими країнами. Однак необхідно розуміти, що Україна буде спроможною стати активним суб'єктом міжнародної кооперації в цій сфері лише за умови подальшого розвитку та підтримки свого потенціалу у сфері фундаментальних наук. Адже будь-які технічні розробки радикально залежать від рівня відповідної підготовки науковців [26, 10].

Проте, на даний час ми є очевидцями того, що у вітчизняній практиці з приводу науково-технологічної співпраці спостерігається доволі одностороння відкритість національної економіки: при високій частці експорту та імпорту у ВВП, що свідчить про досить високий рівень лібералізації торгівлі, інші показники розвитку зовнішньоекономічних зв'язків залишаються низькими.

Зокрема, частка прямих іноземних інвестицій у ВВП становить всього лише 2%. При цьому необхідно зауважити, що 31,8% всіх прямих іноземних інвестицій надходять в Україну з колишнього офшора, який і досі зберіг надзвичайно комфортні умови оподаткування, – Кіпру, а 89,2% всіх так званих прямих закордонних інвестицій з України спрямовуються – у Кіпр [13]. Цей факт повністю усуває ілюзію принаймні незначного залучення України в процеси міжнародного руху капіталу. Мається на увазі та йдеться, звісно, про той капітал, який забезпечує формування нового технологічного укладу та супроводжується відповідними змінами у міжнародному поділі праці.

Як наслідок, за підсумками 2012 р. індекс технологічної глобалізації економіки України становив 2,2 (порівняно із загальним – 3,31), що поставило її на 47-е місце з 60 досліджуваних країн. Все це свідчить про те, що Україна залишається осторонь світових процесів руху капіталу та технологічного розвитку, що вже зараз призводить до перетворення її на периферійну країну третього світу. А зважаючи на тенденції техноглобалізму та становлення впливовості геотехнології на міжнародній арені, подальше гальмування технологічного розвитку вітчизняної економіки неминуче призведе до втрат нею тих залишків конкурентних переваг, які досі ще визначали її місце серед економіки інших регіонів і світу.

Ще однією з досить важливих глобальних тенденцій, яка справляє та справлятиме значний вплив на подальший розвиток України в контексті її приналежності до відповідного економічного регіону, є структурні зрушення на світових ринках енергоносіїв (передусім, природного газу). Новітніми тенденціями, які впливають на переорієнтацію світового ринку природного газу і невдовзі призведуть до поворотних процесів у геополітиці, є виробництво скрапленого та добування сланцевого газу. Для України це питання є надзвичайно важливим у зв'язку з тим, що природний газ має найбільшу частку в структурі вітчизняного товарного імпорту (16,6%), а його транзит в Європу забезпечує для України майже чверть (24%) валютних доходів від усього експорту послуг [13].

Так звана «непомітна революція» 2002 р., під час якої США розпочали видобування сланцевого газу, вже в середині першого десятиліття нинішнього сторіччя призвела до замороження низки проектів з розробки газових родовищ в Росії та позбавила її американського ринку збуту. Відтак, США випередили Росію за обсягами видобутку природного газу. А значне зростання виробництва скрапленого газу у США призвело до виникнення надлишку його пропозиції, який все більше почав скуповуватися країнами Європи. У період з 2007 р. по 2011 р. імпорт скрапленого газу до Європи збільшився на 69,8% (з 53 до 90 млрд м³). Водночас імпорт природного газу в Європу трубопроводами з Росії 2013 р. очікується на рівні 151,1 млрд м³, що порівняно з імпортом у 147,5 млрд м³ за 2007 р., вказує на зростання лише на 2,4% [27].

Надлишкова пропозиція скрапленого газу призвела до того, що ринкові ціни на нього в Європі впродовж 2009 – 2010 рр. стали на 120 – 150 дол. за 1 тис. м³ нижчими, ніж ціни на газ російського «Газпрому» за довгостроковими контрактами. Різниця в ціні призвела також до істотного скорочення закупівлі європейськими країнами в цей період російського природного газу, а його найбільші споживачі почали вимагати змін у ціновій формулі для нього з урахуванням цін на скраплений газ, які не прив'язуються до біржових цін на нафту. Такі зміни було запроваджено, і з 2010 р. близько 15% російського природного газу постачається до деяких європейських країн вже з урахуванням в його вартості індексів цін на скраплений газ.

Уже 2013 р. набутий розмах процесу втрати Росією своєї монополії на постачання газу в Європу змусив «Газпром» знову знизити ціну на газ для цього ринку, цього разу в середньому на 9% – з 402 дол. США за 1000 м³ до 366. Для України станом на квітень 2013 р. російський природний газ коштував у середньому 415,12 дол. США за 1000 м³ [28]. Це фактична ціна з урахуванням «знижки» в 100 дол. США за 1000 м³ відповідно до «Харківських угод» 2010 р. Офіційна ціна, таким чином, становить понад 515 дол. США за 1000 м³.

Отже, спостерігається зменшення ролі Росії на світовому ринку газу, що привносить свої виклики для України. Відбувається зменшення фактичного обсягу транзиту природного газу через територію України, з одного боку через послаблення цінової конкурентоспроможності російського газу, а з другого – через запуск газопроводів в обхід України. Адже, якщо 2009 р. через українську ГТС транзитом пройшло тільки 95,8 млрд м³ газу (незважаючи на законтракований обсяг у 116,9 млрд м³), то 2012 р. цей обсяг становив 84,2 млрд м³. У період від січня по квітень 2013 р. транзит російського газу через Україну скоротився на 18,5% по відношенню до аналогічного періоду попереднього року і становив 26,2 млрд м³. За оцінками експертів [29, 5], у разі продовження цих тенденцій Росія може зменшити обсяги транзиту природного газу територією України до 45 – 50 млрд м³, що означатиме серйозне скорочення частки російського газу, який транспортуватиметься через Україну, з теперішніх 60% до 30% до 2015 – 2020 рр.

І дарма, що надміру витратні проекти з будівництва газопроводів в обхід України (передусім Північного та Південного потоків) не матимуть можливості окупитися і бути завантаженими на повну потужність у зв'язку зі скороченням видобутку газу в самій Росії. Мета їхнього прокладання, звісно, передусім політична – позбавити Україну статусу головного транзитера природного газу в Європу з наміром на збільшення політичного тиску задля отримання контролю над вітчизняною ГТС та вигідним для Росії ціноутворенням на газ для українських виробників, що негативно позначатиметься на конкурентоздатності вітчизняної продукції.

Слід мати на увазі, що в умовах поступової втрати Росією не лише перспектив нарощування видобутку газу, але й провідних ринків збуту, неефективна й надзвичайно енергоємна економіка України (річний обсяг споживання газу якої відповідає аналогічному обсягу в рази більшої економіки Німеччини) залишається основним інструментом для зростання російської економіки, яке розраховане на постійне збільшення експорту вуглеводнів.

Місце і роль України в процесі подальшої консервації моделі розвитку російської економіки вельми значна, позаяк частка доходів від експорту вуглеводнів у загальному товарному експорті Росії постійно зростає і за підсумками 2012 р. сягає 70%, майже 55% бюджетних надходжень Росії формується за рахунок нафтогазових галузей, а 15% всієї валютної виручки від експорту газу для РФ забезпечує українська НАК «Нафтогаз» [17].

За таких умов очевидним стає посилення політичного й економічного тиску на Україну зі сторони Росії в міру втрати останньою геополітичної ваги в Європі, заснованої на постачанні вуглеводнів. Приміром, попри запевнення української та російської сторін про відсутність наміру приватизації української ГТС, КМУ вже зареєстрував у Верховній Раді проект закону про внесення змін до інших законодавчих актів з метою реформувати НАК «Нафтогаз», покликаний дозволити уряду розпоряджатися газотранспортною системою на власний розсуд. Зокрема, запропонованими змінами планується позбавити вітчизняну ГТС стратегічного значення й дозволити відчужувати у приватну власність газопроводи й газосховища в т.ч. й іноземним компаніям [30].

Ці тенденції ще більше актуалізують необхідність підписання на саміті Східного партнерства у Вільнюсі в листопаді 2013 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, передусім як цивілізаційного вибору. Інакше перспектива інтеграції в ЄС для України буде відкладена на невизначений термін.

У контексті розглянутого питання про роль технологій у подальшому розвитку української економіки доречно буде наголосити, що частка саме ЄС у високотехнологічному імпорті в Україну становить 40% (країн Митного союзу Росії, Білорусі й Казахстану (МС РБК) – 24%). Саме в ЄС інноваційну продукцію випускають понад 80% підприємств (у Росії – менше 10%). В обсязі високотехнологічної продукції світового ринку на частку Росії припадає менше 0,5%, а Євросоюзу – майже 25% [31, 5].

Україна не зможе довго існувати на роздоріжжі і їй доведеться зробити вибір, причому вибір не на знищення, а такий, щоб наша країна могла співпрацювати з усіма своїми сусідами. Слабка українська економіка не зможе довго існувати в ролі буфера між ЄС та Росією, вона або докладе надзвичайних зусиль для входження в цивілізований європейський простір, або деградує до такого стану, що підпаде під домінуючий вплив Росії. Адже для сучасної світової економіки об'єктивні тенденції регіоналізації притаманні так само, як і процеси глобалізації. Неминучим є поглиблення міжнародних економічних зв'язків між країнами з близьким розташуванням територій, спільністю економічних, політичних у культурних особливостей.

Окреслений процес уже почав набирати реальних результатів з підписанням Україною та Євразійською економічною комісією (ЄЕК) – наднаціональним органом, що здійснює управління в рамках МС РБК – меморандуму про надання першій статусу спостерігача в Євразійському економічному союзі, який повинен розпочати своє функціонування з 1 січня 2015 р. І хоча цей документ не має для України жодних юридичних наслідків, його остаточна редакція засвідчила традиційну низку поступок зі сторони України. Зокрема підписаний меморандум не передбачає для української сторони можливість вносити свої пропозиції на розгляд ЄЕК, бути присутньою на всіх засіданнях комісії та мати право дорадчого голосу. Всі ці положення виносилися на розгляд українською стороною, однак були відхилені. Натомість було додане положення про те, що Україна

декларує намір дотримуватися принципів, зафіксованих у документах МС РБК і Єдиного економічного простору (ЄЕП), а також утримуватися від дій, направлених проти інтересів цих інтеграційних об'єднань [32]. Дотримання цього пункту меморандуму фактично вимагає від України відмовитися від західного вектора інтеграції, адже Росія неодноразово наголошувала на тому, що підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС суперечить інтересам МС РБК. Більше того, зазначене положення повністю суперечить проголошеним Президентом у своєму зверненні до Верховної Ради принципам щодо євразійського вектора співпраці, в яких зазначено, що «питання участі України в Євразійському інтеграційному проєкті мають вирішуватися з урахуванням зобов'язань нашої держави відповідно до Протоколу про вступ до СОТ та проєкту Угоди про асоціацію з Європейським Союзом» [1, 245].

Варто зазначити, що регіоналізація для України наразі може стати одним із найбільш дієвих інструментів протидії викликам глобалізації. Щоправда, у випадку інтеграції з ЄС, існує можливість застосування стратегічних і ефективних підходів у відповідь на ці виклики, а у випадку інтеграції з країнами Митного союзу обмеження від зовнішніх загроз структурних зрушень світового господарства матиме ймовірніше (з огляду на досвід Білорусі) форму низької ціни на газ, та й то впродовж нетривалого періоду.

Двоякою з цього приводу є перспектива видобування сланцевого газу на території України. За наявними оцінками, помірковані прогнози видобутку сланцевого газу на кінець поточного десятиліття становитимуть 10 млрд м³ на рік. Це, безумовно, надасть можливості послабити залежність від російського імпорту природного газу, а у випадку вдалого проєкту з будівництва терміналу для передачі скрапленого газу, ще й дозволить диверсифікувати джерела постачання. Хоча такі дії знову, відкриваючи доступ до дешевшого газу, послаблятимуть мотивацію до модернізації економіки. Адже в українських реаліях панування кланово-олігархічної моделі економіки відчутне збільшення ціни на російський газ 2010 р. стало чи не єдиним дійсно ефективним стимулом розпочати хоча б якісь кроки до модернізації та впровадження енергоощадних технологій, а також пошуку шляхів диверсифікації енергопостачання.

За умов нерозвиненості інституціональної системи економіки України, впродовж перехідного періоду вузьке коло осіб до недавнього часу мало змогу збагачуватися переважно за рахунок доступу до дешевого російського природного газу, що здебільшого і стало чи не однією з найбільших причин гальмування економічного розвитку України. Як альтернативний до вітчизняного сценарію, можна навести досвід Польщі, де зростання ціни на природний газ в 10 разів за півтора року політики «шокової терапії» позбавило можливості збагачуватися без здійснення інноваційно-модернізаційного розвитку.

У разі успішної реалізації проєктів видобутку сланцевого газу в Україні створюватимуться додаткові можливості для консервації вітчизняної економіки на теперішньому, задовольняючому олігархічні угруповання, рівні розвитку. За якого стара модель економічного зростання, вичерпавши свої можливості, вже не здатна забезпечити необхідні його щорічні темпи (визначені ще в ході ринкової трансформації економіки – 7-8%) і, навпаки, створює дисбаланс у розвитку країни. А назріла ж нині гостра потреба переходити до нової моделі зростання так і не впроваджується у зв'язку з нереструктуризованістю економіки та недовістю інституційної системи. Це, у свою чергу, гальмує соціально-економічний розвиток України, що створюватиме загрозу втрати її економічного та політичного суверенітету.

З огляду на викладене, слід зазначити, що в нинішніх умовах на соціально-економічний розвиток України безпосередній вплив чинитимуть такі глобальні тенденції світового господарства:

- посилення міжнародної конкуренції на ринках тих товарів, які є предметом міжнародної спеціалізації України, передусім на світовому ринку металів, без наявності реальної перспективи на відновлення вітчизняними виробниками колишніх конкурентних переваг у зв'язку з глобальним перевиробництвом сировинної металопродукції та тенденцією інтенсифікації власних виробничих потужностей країнами-імпортерами української сталі;

- глобальні зміни в світовій структурі торгівлі природним газом, що сприятимуть послабленню геополітичного впливу Росії на країни ЄС і, в свою чергу, зменшенню транзитного

потенціалу України, а також посиленню політичного й економічного тиску Росії на Україну з метою подальшого збереження своєї сировинно-орієнтованої моделі економіки;

– посилення ролі новітніх технологій, що сприятиме збільшенню частки їхнього внеску у глобальний розподіл сил.

Для України є лише один спосіб відповісти на ці глобальні виклики – це залучення вітчизняного сировинного потенціалу в модернізацію національної економіки та наполегливі зусилля щодо забезпечення належного рівня її енергоощадності й конкурентоздатності, а також виконання стандартних вимог, окреслених євроінтеграційними критеріями, досягнення яких визначено стратегічним курсом України.

Використані джерела

1. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.

2. Незалежність України в глобалізованому світі: вектори ХХІ століття : збірник матеріалів міжнародної наукової конференції 22 серпня 2011 року. – К. : НІСД, 2011. – 192 с.

3. Амоша А.І. Концепція розвитку внутрішнього ринку споживання металопродукції / А.І. Амоша, В.Н. Ращупкін // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №4. – Т.3. – С. 7 – 10.

4. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія / В.М. Геєць та ін.; за ред. Л.В. Шинкарук; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2011. – 696 с.

5. Бураковський І. В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України. – Харків : Фоліо, 2009. – 298 с.

6. Філіпенко А.С. Економічна глобалізація / А.С. Філіпенко. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2009. – 543 с.

7. Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір : монографія / Д.Г. Лук'яненко та ін.; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка. – К. : КНЕУ, 2008. – 420 с.

8. Офіційний сайт статистичного бюро Євросоюзу «Євростат» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>. Цитовано за версією сайту на 20.05.13.

9. Офіційний сайт Конференції ООН з питань торгівлі і розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unctad.org/>. Цитовано за версією сайту на 19.05.13.

10. Лямець С. «Трубу» почали віддавати Росії (аналіз законопроекту) / С. Лямець // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua>. Цитовано за версією сайту на 21.05.13. – Заголовок з екрана.

11. Сколотяний Ю. Анатолій Гальчинський: «Євроінтеграція нашої країни... виключає альтернативи» / Ю. Сколотяний // Дзеркало тижня. Україна : інформаційно-аналітичний тижневик. – 2013. – №17. – С.4,5.

12. Офіційний сайт Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>. Цитовано за версією сайту на 03.06.13.